

ARNE MELBERG

"HERMENEUTISKA PROBLEM I RECEPTIONSESTETIKEN"

***TfL* 1977:2**

Med författarens kommentar, fyrtiofyra år senare

Årgång 6 1977 nummer 2

TIDSKRIFT FÖR LITTERATUR- VETENSKAP

Redaktionen till Umeå

Hermeneutiska problem

Skolans litteraturundervisning

En roman av Diderot

Hermeneutiska problem i receptionsestetiken

1. Receptionsestetik

I en uppsats med rubriken "Der Leser als Instanz einer neuen Geschichte der Literatur"¹ blickar Hans Robert Jauss tillbaka på den reception som hans eget utkast till en receptionsestetik har fått, ett utkast som först formulerades med "Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft"². Den synnerligen rikliga kritiska debatten och de försök till efterföljd som gjorts till det program han där lägger fram visar, om inte annat, på det fruktbara i själva ansatsen. Receptionsestetiken kan numera ses som en ny gren på det litteraturvetenskapliga trädet, men i likhet med andra hermeneutiskt grundade försök att förnya vetenskapen är det inte frågan om någon metodisk utväxt; snarare om en nybelysning och omvärdering av hela verksamhetsområdet.³

Betraktad som metodisk och teoretisk förnyelse utifrån läsarens och läsarens perspektiv så skär receptionsestetiken tvärs igenom de gamla frontställningar som sedan länge etablerats inom litteraturveten-

skapen. Jauss skiljer i först nämnda uppsats på tre institutionaliserade "paradigm" för litteraturvetenskapen, som alla bryts av receptionsestetiken, som därmed skulle antyda ett lockande nytt "paradigm".

1. Det klassiskt-humanistiska, inriktat på att tolka de stora mästarna, leva sig in i de stora verken och tradera den tradition, som gått under namn av kulturarv. En forskning av denna inriktning kan väl numera sägas vara "pensionerad", som en följd av de välbekanta samhällsliga förändringar, som skingrat kulturarvet och därmed tvingat fram den på en gång fatala och fruktbara "krisen" för vårt ämne, för andra ämnen och för samhället i stort.

2. Det historiskt-positivistiska, där man ägnar sig åt att förklara litterära verk som resultat av verifierbara historiskt-sociale orsaker. Den mer eller mindre marxistiskt färgade kritiken av detta förfaringsätt bör inte skymma att också en traditionell marxism bör räknas hit; det som skiljer är synen på orsakernas karaktär, men det som förenar är ambitionen att förklara

det litterära verket som resultat.

3. Det estetiskt-formalistiska, där man försöker beskriva - i metafysiska fall förklara - de litterära verken som strukturerade helheter.

Den institutionaliserade vetenskapens ständiga vacklan mellan positivistiskt (eller komparatistiskt) formulerade orsaksförklaringar å ena sidan; närläsande och inlevelsefulla verkbeskrivningar å den andra, kan sägas illustrera paradigmatiska tillkortakommanden. Likaså det ofta hörda önskemålet om att "förena" marxism och strukturalism. Det är här som receptionestetiken blir av intresse: den öppnar för en teori och en historia om den estetiska erfarenheten och en sådan skulle tjäna, som Jauss programmatiskt uttrycker sig i utgångsuppsatsen, "die Einseitigkeiten der nur ästhetischen und der nur soziologischen Betrachtung der Kunst zu überwinden und die Grundlage für eine neue Geschichte der Literatur und Kunst zu schaffen."⁴

Receptionestetiken skär igenom etablerade metoder genom att ta sin utgångspunkt i den estetiska erfarenheten, en utgångspunkt som negligerats i tidigare forskning. Men inte all metod med sådan utgångspunkt kan accepteras som receptionestetik: där etableras i stället på nytt skiljelinjen mellan "positivistiskt" och "dialektiskt" förfaringssätt. Det

positivistiska är för oss välbekant genom Gunnar Hanssons forskningar; Jauss är, återigen i först nämnda uppsats, mycket noga med att inte låta sig förväxlas med dylika metoder genom att kritisera tyska mot-svarigheter - främst Heinz Hillman⁵ - för att behandla förmedlingen mellan estetiskt verk och läsare som en stimulus-response-situation, som i själva verket gör grovt våld på varje historisk receptionssituation. Genom att reducera verket till isolerad stimulus så reducerar man samtidigt läsarens potentiella erfarenhetsutveckling; läsarens för-förståelse krymps till blotta ideologin och forskningen kan nöja sig med att registrera förväntade upplevelser. Upplevelsefetischism vore därför en lämplig beteckning på denna forskning, vilket samtidigt antyder att den inte saknar politiska förutsättningar i det samhälle, där den massmediala iveren hävdar att man ska 'ge folk vad dom vill ha' och den pedagogiska niten hävdar att man ska 'slå vakt om sina upplevelser' - dvs. ideologiskt vårda de sociala villkoren för förväntade upplevelser.

Mötet mellan text och läsare kan inte, hävdar Jauss, reduceras till någon växelverkan utan måste beskrivas dialektiskt som Horizontverschmelzung⁶, vilket innebär en processuell utveckling av båda sidor - och en utveckling av den omedelbara estetiska upp-

levelsen till erfarenhet. Denna estetiska erfarenhet är Jauss' primära angelägenhet; med skapandet av den skapas också litteraturens socialitet och dess historicitet och utifrån den kan han formulera ett program för en ny litteraturvetenskap.

Inte heller en processuellt fattad estetisk erfarenhet har beretts någon tydlig plats i svensk litteraturvetenskaplig tradition.⁷ Läsaren, om han alls förekommer, dyker i stället upp förklädd till författare; och analysen av en författares läsning av andra författare går under namn av komparatism, medan dialektiken i mötet döps till påverkan. Dessa välbekanta strategier lämnar inte bara den vanlige läsaren utan också frågan om litteraturens socialitet i sticket. I allt vårt bekymmer om det rätta sättet att förklara verken - eller om deras rätta innehåll - tycks vi ha glömt bort deras verkan, som dock är själva förutsättningen för att övriga frågor ö.h.t. ska uppstå. Det gäller således teori och historia för estetisk verkan och estetisk erfarenhet. Kring de frågor som en sådan inriktning framtvingar kommer denna framställning att kretsa, som en blick över det som är gjort i receptionestetiken, som ett resonemang om tillhöriga problem och utvecklingsmöjligheter - i presente-

rande och problemorienterande, men långtifrån problemlösande syfte.⁸

2. Implicit läsande

Kastar man en blick på den fenomenologiskt inriktade receptionestetiken från Roman Ingarden till Wolfgang Iser så slås man av en förbluffande utveckling: medan det ideala verket för Ingarden motsvaras av en ideal läsning, som fyller ut de läkuner av "obestämdhet" som ett konstverk alltid tycks dra med sig, gör det "bestämt" och därmed når upp till verkets estetiska "värde" - så tycks idealet omvänt när vi är framme vid Iser. Hos honom har nämligen "obestämdhetsställen" blivit de läsarutrymmen, "Leerstellen", som är själva förutsättningen för litterär kommunikation. Iser's "Leerstellen" är i princip outtömliga och den litterära kommunikationen handlar inte längre om förverkligandet av verkets inneboende "värde" utan om läsarens självförverkligande.

Roman Ingarden kan därför, genom sin användning av begreppen "konkretisation" och "rekonstruktion", ses som receptionestetikens upphovsman; men den fortsatta utvecklingen kan beskrivas som en negation av Ingardens verkcenterade och klassicerande substantialism och ett närmande till

ett kommunikationssociologiskt förfaringssätt. Ingardens estetik till- skriver som bekant det litterära verket estetiska värden i en polyfont harmonisk struktur, som visserligen förverkligas först med "konkretisationen", dvs. läsningen, men dock är av ideellt slag; dvs. verket och dess värde har en ideell existens.⁹ I den fortsatta utvecklingen, via Prag-strukturalisterna och fram till våra dagars mångfaldiga ansatser främst från tyskt håll, försöker man ge denna ideella existens sociala bestämmningar, genom att s.a.s. lägga ut verk och värde längs en kommunikationsaxel, som löper fram till läsaren.

De olika leden i denna "axel" hänger uppenbarligen samman på ett sätt som kan beskrivas i termer av processuell kommunikation. Men för att förstå denna process är det ändå nödvändigt att skilja ut de olika komponenterna. Och detta inte bara av pedagogiska skäl utan också av fundamentala: "processen" är nämligen av hermeneutiskt och dialektiskt slag, den förutsätter en olikhet och ett främlingskap, som först vid den vällyckade läsningen upphävs till enhetlighet, tillägnelse och vidareutveckling. Mellan verk och läsare råder inget samförstånd, ingen kontinuitet, ingen identitet. Tvärtom är det givna verket i varierande grad främmande för läsaren

och det krävs först inlevelse och sen tolkning för att ta det till sig. Verket är objekt och därmed "distanserat"¹⁰ från läsar-jaget, som onekligen är kommunikationens första subjekt - liksom omvärlden, samhället, historien och t.o.m. det egna jaget kan vara "objekt" för jag-medvetandet. Denna "distans" mellan subjekt och objekt upphävs först i en akt av tillägnelse, som innebär en kvalitativ rollförskjutning: "objektet" - verket, historien etc. - blir till "subjekt"; så om processen inleds med läsarens "fråga" till verket så förvandlas "svaret", med tillägnelsen, till verkets "fråga" till läsaren. Den tillägnelse som åstadkommer denna "horisontsammansmältning" är därför receptionsestetikens springande punkt; det är den läs-akt som efter Ingarden kallas "konkretisation".

Konkretisationen delar kommunikationsprocessen i två sidor, verk och läsare. En receptionsestetik kan rimligen inte negligera någondera utan måste se till helheten. Men helheten är samtidigt ett mål: den förutsätter den vällyckade läsning som upphäver främlingskapet mellan verk och läsare. Och utifrån den åtskillnaden kan man också fråga sig, med Rainer Warning,

ob Rezeptionsästhetik nicht gut beraten wäre, vorliegende Konkretisationen und ihre Subjekte, d.h.

den je historischen Leser, als Epiphänomene zu betrachten und also einer systematischen Analyse im Werk selbst vortexteter Rezeptionslenkungen nachzuordnen.¹¹

Detta råd gäller om receptionsetetiken vill fortfara som en verk-estetik, dvs. behandla de litterära verken som helhetsstrukturer. Men det gäller inte med samma självklarhet om receptionsetetiken s.a.s. ställer sig på andra sidan konkretisationen och prövar att utveckla sig till samhällsvetenskap. Då blir den faktiske läsaren allt annat än ointressant; och med den faktiska läsningen som utgångspunkt är det allt annat än självklart att litteraturen ska betraktas som en räckä av autonoma helheter, där var och en är strukturerad till den polyfona harmoni, som Ingarden tänkte sig.

Jauss påpekar på ett ställe¹² den skillnad i läsning man kan förvänta sig mellan ett "autonomt" litterärt verk och t.ex. en deckare. Medan man i det förra fallet 'läser verket som verk', så läser man i det senare fallet snarare verket som "tecken" eller som uppmaning att läsa fler verk om samma detektiv eller av samma slag; man uppfyller därmed en estetik som skapades med följetongsromanen och i dag bäst representeras av TV-serierna. Men på liknande sätt kan den medeltida epikens otaliga "varianter" ses under fortsätt-

ningsprincipen, varför sökandet efter den sanna versionen av t.ex. Rolandssången är förfelat; eller snarare utslag av en verk-estetik, som projiceras över historien. "Das Verhältnis des Lesers zum Werk als Werk erscheint bei näheren historischen Zusehen episodischer, als man zunächst denkt, nämlich als ein Produkt der humanistischen Ästhetik und bürgerlichen Kunstperiode."¹³

Då kan man undra om inte också receptionsetetiken släpar på kvarlevor från den idealistiska konstsyn där man förväntas läsa verket som verk; om inte synen på konkretisationen som en "horisontsamman-smältning" förutsätter att respektive horisont är en helhet, som skulle förändras till en ny helhet. Och att receptionsetetiken i själva verket representerar en idealistisk förhoppning om verkets och personlighetens integration och helhet i en tid då verkligheten förvandlat litteraturen till fragment - som i modernismen - eller informationsstimuli - som i triviallitteraturen; och förvandlat människan till allt annat än en integrerad och autonom individ. På sådana frågor har jag inte funnit svar; men å andra sidan låter sig dessa frågor formuleras utifrån ett receptionsetetiskt perspektiv - till skillnad från ett verkimmanent. Receptionsetetiken

erbjuder därför en öppning till en kritisk förståelse; kanske också en självkritisk.

Men hur kritisk denna förståelse än är, så löser den inte problemet om relationen mellan verk och läsare. Vare sig vi beskriver litteraturen som verk, tecken eller händelse så kvarstår i någon form konkretisationen och därmed också kommunikationsprocessen. Och där kan vi studera den läsning som förväntas i litteraturen, dvs. det som Iser döpt till den "implicite läsaren". Å andra sidan kan vi studera den faktiska läsningen av litteraturen, dvs. den "explicite läsaren". Och båda sidor är uppenbart viktiga för en receptionestetik. Reducerar man den explicite läsaren efter Warnings ovan nämnda råd, så stannar man inom en traditionell verk-analys och avhänder sig möjligheten att närma litteraturförståelsen till samhällsförståelsen. Reducerar man i någon sociologisk rit den implicite läsaren, så riskerar man å andra sidan att hamna i pur empirism och därmed sopa hela den hermeneutiska problematiken under mattan. Jauss har i sammanhanget talat om den implicite läsarens "hermeneutische Vorrang"¹⁴; den omvända ordningen skulle inte bara reducera bort den litterära textens objekt-karaktär utan också reducera läsarens förväntningar in-

för texten till ideologi. Den möjliga förändring av läsaren som konkretisationen utlovar skulle försvinna till förmån för en förutsägbar respons.

Men givet denna "Vorrang" för den implicite läsaren så visar sig ett nytt problem, denna gång av närmast kunskapsteoretiskt slag: om man håller fast vid att litteraturen realiseras som litteratur via konkretisationen i den litterära processen som helhet, hur kan man då samtidigt ens tänka sig en strukturellt och därmed objektivt bestämd implicit läsare? Något tydligt svar på den frågan har jag inte heller lyckats finna, vilket kanske beror på att den för en receptionestetiker är fel ställd: litteraturens existens är såväl av objektivt som subjektivt slag och kan följaktligen endast beskrivas dialektiskt; som konkretisation av mötet mellan implicit och explicit läsare.

Den som mest utvecklat beskrivningen av den implicite läsarens fenomenologi är nog Wolfgang Iser. Han har introducerat själva begreppet implicit läsare, vilket kan ses som en utveckling av en tankegång hos W.C. Booth, som talar om "postulated reader"¹⁵. Med implicit läsare menar Iser en kommunikationsstruktur i den litterära texten; det är "den

im Text vorgezeichnete Leser-rolle"¹⁶; därmed den faktiska läsningens nödvändiga förutsättning. Denna förutsättning är inte bara ram för läsningen utan avgör också dess inriktning. Med "implicit läsare" vill Iser mena att själva texten har en kommunikativ struktur, eller en "appellstruktur"¹⁷; som är beroende av mängden och karaktären av textens "Leerstellen", dvs. de ställen som tillåter läsaren att göra textens främmande värld till sin egen. Och i sitt senaste verk, Der Akt des Lesens,¹⁸ prövar Iser att beskriva denna den litterära textens principiellt "öppna" karaktär i en övergripande teori för estetisk verkan genom att systematisera de faktorer i texten, som avgör det kommunikativa förhållandet till läsaren.

Receptionsetetiken erbjuder därmed ett alternativ till de uppfattningar, där man ser litteraturen som avspegling av samhället, resp. som avvikelse från dess språkliga normalitet. Iser ser i stället litteraturen som ett interaktionsförhållande mellan värld och text och mellan text och läsare. Och förutsättningen för interaktion är att det inte råder någon sorts homologi mellan värld och text eller mellan textens mening och läsarens förväntningar. Förhållandet är snarare

dialogiskt: texten är ett "svar" på världen och formulerar därmed en "motfråga" till den läsare, som själv "frågar" texten efter mening och sammanhang. Dessa dialogiska interaktionsformer kallar Iser för "Sozialisierungsformen von Unvorhersagbarkeit" (s 294); litteraturen säger något nytt som är annorlunda än det den verkliga världen säger; läsaren tillägnar sig detta nya i en kommunikationsprocess, som åter ställer verkligheten på plats - eller förändrar läsarens syn på verkligheten.

Litteraturen ställs därmed inte i motsats till verkligheten och världen utan betraktas snarare som en särskild kommunikationsform i verkligheten. Karaktären hos denna kommunikation försöker Iser utveckla i anslutning till lingvistisk pragmatism och särskilt till den teori om språk-akter, som härrör från J.L. Austin,¹⁹ varvid Iser menar att fiktionslitteraturen närmast liknar Austins "illocutionary speech-acts", men skiljer sig från dessa genom ett omvänt beroende av de konventionssystem, som är en förutsättning för "illocutionary force" (s 288). I förhållande till den historiska verklighetens meningskonstituerande konventionssystem är litteraturen inte homolog utan snarare inriktad på brister och luckor.

Litteraturen orienterar och över-
talar till det som inte finns. Med
exempel från 1700-talslitteraturen
visar Iser att "Roman und Drama for-
mulierten Möglichkeiten, die im Blick
auf die gesamtgesellschaftliche herr-
schenden Systeme gerade keine waren
und sich folglich nur durch Fiktion
in der Lebenswelt unterbringen
liessen." (s 304)

Iser formulerar en teori för ett
studium av den litterära texten som
ett kommunikationssystem i sig; men
därmed också i beroende av förhål-
landet till världen och den faktis-
ka läsningen. Om receptionseteti-
kens knutpunkt är konkretisationen,
så försöker således den textanalyse-
rande receptionsetetiken att analy-
sera konkretisationens textliga möj-
ligheter och gränser. Textanalysen
formulerar verkets teleologi, eller
den "horisont" som ges för konkre-
tisation. Men ska konkretisation
uppstå och "horisontsammanmältning"
kunna ske så krävs förstås en "hori-
sont" till: den explicite läsarens.

3. Konkretisation och socialisation

Hans Robert Jauss har försökt närma
sig den explicite läsaren just med
horisont-begreppet. Läsarens möj-
liga fråga till verket beskriver han
som läsarens "förväntningshorisont";
dvs. en ansamling av förväntningar

på vad ett givet litterärt verk bör
innehålla och hur det bör se ut,
förväntningar som finns redan innan
läsningen.

Det måste understrykas att "förvänt-
ningshorisonten" inte är detsamma
som "ideologi", åtminstone inte i
betydelsen "falskt medvetande".
"Förväntningshorisonten" är nödvän-
dig. Dels som nödvändig ideologi,
dvs. som det medvetande som är for-
mat av ens totala livssituation och
inte kan frigöras ur den. Dels som
objektivt bestämd av verkets form.
"Förväntningshorisonten" är den nöd-
vändiga för-förståelse som föregår
konkretisationen. Och i litteratur-
förståelsens fall är "förväntnings-
horisonten" bestämd av liv och konst
till någorlunda lika delar. Av ens
liv: ens socialt och historiskt be-
stämda livssituation. Men också av
konst: dvs. av de förväntningar som
är inbyggda i en given genre, i
givna teman, aktörer etc. Kanske
bör man dessutom tala om en struk-
turellt bestämd och verk-immanent
"förväntningshorisont": den skulle
då åsyfta verkets "appellstruktur"
och peka ut dess "implicite läsare".
En socialt betingad "förväntnings-
horisont", däremot, handlar om den
explicite läsarens medvetande. Men
i detta medvetande finns också lit-
terära inslag, som förmedlar den
dialektiska föreningen av "förvänt-

ningshorisonterna" i läsarens möte med texten.

Det som händer i detta möte beskriver Jauss omväxlande som "horisontförvandling" och "horisontsammansmältning". Och här är han uppenbart i beroende av en hermeneutisk tradition (främst Gadamer). Inte i den subjektivistiska mening där man ser tolkningen som inkännande textbeskrivning och traditionsupprättande meningsförståelse; men väl i beroende av den hermeneutik, som ser den individuella erfarenheten som negativt bestämd. Redan begreppet "horisontförvandling" antyder denna negativa bestämning: genom att i det litterära verket möta något okänt, annorlunda och icke vardagligt så förvandlas min "förväntningshorisont" och blir till ny erfarenhet. Likaså "horisontsammansmältningen": den innebär att verkets "svar" på läsarens "fråga" förvandlas till en fråga till läsaren. Och kan man då ge svar, så innebär det en erfarenhetsutveckling, som på en gång är en förening med verket och ett avståndstagande ifrån det. Känner man däremot omedelbart igen sig i verket så lämnar det heller inte vare sig fråga eller svar - och därmed ingen ny erfarenhet.

I programskriften Literaturgeschichte als Provokation ställer sig Jauss eftertryckligt på den "horisontförvand-

lande" konstens sida. Just "horisontförvandlingen" ser han som konstens och litteraturens socialitet, liv och uppgift. Litteraturen får innebörd och historisk funktion i det ögonblick den korsar läsarens förväntningar och tvingar honom att omformulera sitt medvetande, ytterst att förändra sitt liv. Som Jauss här utvecklar denna tanke blir den till ett ställningstagande för den modernistiska konst, som undviker entydighet och gör sig "ny" och "svår" för att tvinga läsaren till en egen aktivitet, som är lika med "horisontförvandling". Som paradexempel kan han använda Madame Bovary, som ju fick juridiskt intyg på sin normbrytande funktion. Skälet till åtalet mot Flaubert var som bekant att han utnyttjade en invand litterär genre på ett nytt sätt och med allihanda förnyande konstgrepp undvek att uttala sig auktoritativt mot äktenskapsbrottet. Flaubert förhöll sig "negativ" till såväl etablerad moral som etablerad litterär form och blev därmed mönstergill för den författare, som har till intention att bryta förväntningar för att därmed skaffa sitt verk en förnyande samhällsrelig funktion. "So kann ein literarisches Werk die Erwartungen seiner Leser durch eine ungewohnte ästhetische Form durchbrechen und sie zugleich vor Fragen stellen, deren Lösung ihnen die religiös oder

staatlich sanktionierte Moral schuldig blieb."²⁰

Jauss' användning av det hermeneutiskt grundade erfarenhetsbegreppet leder således till "horisontförvandlingen" som centralinstans i litteraturens sociala funktion och därmed till en apologi för den modernistiska konsten, som bryter upp den till klassicitet och kulturarv upphöjda humanismen. Samtidigt inkluderar detta synsätt en påtaglig missräksamhet mot just klassicitet och kontinuitet, varmed Jauss f.ö. skilljer sig från H.G. Gadamer, vars hermeneutiska grundkonception han annars i stor utsträckning använder.²¹ Klassicitet förklarar Jauss med en "andra horisontförvandling", som under receptionshistoriens gång förvandlar det "negativa" och värdebrytande konstverket till "positivt" och värdevärdebekräftande. Men även om detta förefaller som en lyckad beskrivning på åtskilliga stora mästares öde - exempel, från Tegnér till Strindberg, kan väl var och en själv fylla i - så förblir det oklart hur denna "andra horisontförvandling" ska förklaras: beror den på en konspiration från den härskande ideologin? På klassbestämda sociala maktförskjutningar? På litteraturens genremässiga egenutveckling? På tvetydigheter som går att härleda till det litterära verket självt? Frågorna ställs för att visa på en svårighet

i den tillämpade receptionsestetiken: hur ser egentligen den praktiska strategin ut när man vill studera den litterära "verkningshistoria" resp. den läsandets receptions-historia, som är nödvändiga för att bli klar över vår egen för-förståelse till ett givet historiskt verk? I vilken ände börjar man: det litterära verket - den enskilde läsaren - eller i övergripande sociala förändringar?

Till dessa fundamentala problem ska jag återkomma, men vill tillsvidare bara konstatera att begreppen "förväntningshorisont" och "horisontförvandling" väl föranleder att frågorna ställs men inte räcker till svar. Däremot ger begreppen uppslag till ett instrumentarium för bedömning av litteraturens omedelbara sociala funktion. Som ytterlighetspoler kan man då tänka sig den litteratur som så långt möjligt bryter mot etablerade förväntningshorisonter - gentemot den litteratur, som prövar att lägga sig så nära den förmodade förväntningshorisonten som möjligt. I båda fallen uppstår givetvis social funktion, men endast i det förra fallet uppstår hermeneutiskt godtagbar, dvs. negativt bestämd erfarenhetsutveckling. I det senare fallet ser vi i stället den funktion, som handlar om omedelbar igenkänning och behovstillfredsställelse, en funktion som är välbekant

från "triviallitteraturen".

Med en genomgång av Kameliadamen har också H.J. Neuschäfer demonstrerat de jausska "horisonernas" användbarhet till analys av "triviallitteratur". Visserligen försvinner detta begrepp snabbt ur hanteringen, såsom varande ofunktionellt och intetsägande, för att ersättas med "Anpassnings- eller Konsumlitteratur" - den litteratur där kommunikationsprocessen bestäms av mottagarna och där således författaren anpassar sig till publikens föreställningsvärld och genomsnittliga förväntningar. Motsatsen är en litteratur, som avsiktligt korsar läsarens förväntningar och tvingar honom att se världen på nytt sätt; en sådan ifrågasättande - "negativ" - litteratur kallas här "emancipatorisk".²²

Neuschäfer visar elegant hur Kameliadamen - och efter den en hel litteratur fram till Love Story - till struktur och tematik kalkyleras till anpassning efter den tänkte genomsnittsläsaren av borgerlig extraktion. Men han visar också att läsarens intresse inte alltid är lika med borgarens intresse; dvs. att receptionen inte restlöst kan reduceras till kollektiva och klassbestämda förhållningsmönster. Skälet är att inte ens den mest kalkylerade litteratur kan komma undan sin lit-

terära karaktär och i denna gömmer sig ett löfte om frihet: "dass auch die Konsumlitteratur die Phantasie des Lesers noch in einer Weise freisetzt, die seinen realen gesellschaftlichen Interessen durchaus widersprechen kann."²³

Den emancipatoriskt inriktade litteraturen utnyttjar denna frigörande potential; "anpassningslitteraturen" rationaliserar den efter förmåga, menar Neuschäfer, men har därvid pekat ut en fundamental punkt i receptionestetiken, nämligen den punkt som förut kallats den implicita läsarens företrädare. Det är där som receptionestetiken hittar litteraturens "relativa autonomi": den implicita läsaren representerade ju en i princip outtömlig krets av läsmöjligheter och kan i den meningen sägas appellera till utopisk allmänmänsklighet, rentav universalitet. Den explicita läsaren är däremot, i synnerhet under 1800-talet, utan vidare reducerbar till den läsande borgaren. Spänningen mellan transhistorisk universalitet och historiskt begränsad klassrepresentativitet är också en fundamental tvetydighet, motsvarande den litterära processens dialektiska förmedling mellan fiktion och verklighet. Om nu en ideologikritisk innehållsanalys - med all rätt - visar att 1800-talslitteraturens många heroiska individer i själva

verket är borgerliga klass-individer i litterär förklädnad, så svarar receptionestetiken - med lika rätt - att den läsande borgaren tvingas förhålla sig till en utopiskt frigörande framställning av sig själv.

Att båda analyserna har rätt innebär att de pekar på en fundamental tvetydighet i litteraturen själv, en tvetydighet som hänger samman med litteraturens fiktionskaraktär och som realiseras med receptionens tvetydighet: Neuschäfer visar att inte ens den bäst kalkylerade "anpassningslitteratur" kan garantera sig en anpassande funktion. Och omvänt kan inte ens den mest förväntningsbrytande litteratur undgå risken att fungera som ideologi, dvs. bekräftande i stället för förändrande.

Den "emancipatoriska" och den "anpassande" litteraturen är därför poler av funktioner, som i själva verket är immanenta i all litteratur, som "horisontsammansmältningens" två ytterligheter. Därav följer att begreppet "horisontförvandling" inte räcker för att bestämma litteraturens möjliga sociala funktion. Inte heller räcker det med att komplettera med den motsatta funktionen utan det krävs i stället att man utgår från själva tvetydigheten.

Den lucka som blir i systemet mellan ytterlighetsfunktionerna har Jauss

också i senare verk försökt fylla ut på olika sätt. I Negativitet und Identifikation²⁴ tar han fasta på litteraturens normbildande funktioner. Och i La doceur du foyer,²⁵ ett utkast till en undersökning av den franska lyriken från 1857, försöker han systematisera detta fält i socialisationsteoretiska termer.

I Negativitet und Identifikation formulerar Jauss inget mindre än ett utkast till en estetik för den litterära erfarenheten, därmed också en estetik som pekar mot etiken.²⁶ Konkretisationen delas här upp i två led, som går från den omedelbara estetiska upplevelsen till den förmedlade estetiska erfarenheten. Och det som förmedlar är identifikationen, varmed Jauss vill beskriva de förhållningssätt, som betingar upplevelsen och därmed också är oundgängliga för varje estetisk tillägnelse. Identifikationen är frigörande, menar Jauss. Den konstnärligt framställda verkligheten är i kraft av sin fiktitivitet negativ till vardagsverkligheten. Identifikation och inlevelse i fiktionen - och njutning av den - frigör därför från vardagen. Men det är en tvetydig frigörelse, eftersom det långt ifrån är givet att frigörelsen från vardagen också blir en frigörelse till något - till ny erfarenhet, därmed en möjlig verklighetsförändring.

Litteraturens kommunikativa funktion beskriver Jauss här som katharsis och åsyftar därmed närmast den omedelbara estetiska identifikationens omslag till moralisk reflexion. Detta "omslag" rymmer konkretisationens och "horisontsammanmältningens" dialektik och därmed själva grunden för litteraturens socialitet. Det innebär att den "negativt" bestämda estetiska erfarenheten s.a.s. blir "positiv" - den implicite läsaren blir explicit - dvs. läsaren integrerar verkets normer som sina egna, eller snarare: skapar egna sociala normer och förhållningssätt ur sin reflexion över verket.

Förutsättningarna för en dylik litterär socialisation finns uppenbart inte bara i det litterära verket utan lika mycket i receptionen, dvs. hos läsaren. Förvisso stannar mycken läsning vid blotta upplevelsen; läsning som upplevelsekonsumtion tycks vara utmärkande för triviallitteraturen och moderna pedagoger tycks ha missuppfattat sin uppgift så till den grad, att de ser upplevelsen som mål för läsningen - och inte som medel till erfarenhet. Men också som medel till reflexion och därifrån till social integration visar dialektiken mellan verk och läsare på en mångfald möjligheter, som endast kan systematiseras i ett samspel mellan filosofiska, socialpsykologiska och politiskt-ekonomiska bestämmningar.

I Negativitet und Identifikation

prövar Jauss att avläsa den estetiska erfarenhetens utveckling till sociala normer mot en skala, vars ytterligheter består av normbekräftande och normbrytande funktion och som däremellan har ett helt galleri av normbildande möjligheter. Mot denna skala projicerar han den fundamentala tvetydighet som hänger samman med litteraturens fiktiva karaktär och som framträder i konkretisationens dialektik och i receptionens pendling mellan omedelbar upplevelse och reflekterad erfarenhet. En tvetydighet som gör att litteraturen kan framstå som på en gång ideologiskt förstärkande (normbekräftande), därmed samhällsbevarande - och normbrytande, samhällsförändrande - men också som normbildande och därmed s.a.s. samhällsskapande.

Att vi ofta nog läser bara för att få våra föreställningar och internaliserade normer förstärkta kan det inte råda något tvivel om; mängder av kritiskt syftande konstverk har stött på en ideologisk förstockelse, som avfärdar verket bara för att bekräfta egna fördomar. Och det finns så många sätt att avfärda en utmaning: ett kan som bekant vara att applådera för att därmed bekräfta sin tolerans. Omvänt så kan ett medvetet avståndstagande rymma mer av tillägnelse och erfarenhetsutveck-

ling än den spontana uppskattning, som stannar vid blotta gillandet och därmed aldrig berör internaliserade normer och medvetandeformer.

Att bringa reda i denna härva av potentiella förhållningsmönster är knappast möjligt utan att receptionestetiken stödjer sig på en allmän socialisationsteori; Jauss prövar också detta i sin analys av fransk 1850-talslyrik, *La douceur du foyer*, där han avläser teman i denna lyrik som offentlighetens tecken på socialisationens nivåer: vanebildning, institutionalisering, legitimering och internalisering. I Negativitet och Identifikation inriktar han sig i stället på de filosofiska förutsättningarna för den litterära kommunikationens utveckling av estetisk erfarenhet. Denna beskrevs ju som fundamentalt tvetydig, varför det blir av omedelbart intresse att avgöra förutsättningarna för en positiv, dvs. frigörande utveckling, resp. en negativ, dvs. hämmande eller ideologiskt befästade. Jauss söker dessa förutsättningar i den interaktionsteori, som han indikerar genom att tala om en konsensus som på en gång villkor och mål för den estetiska erfarenheten - och konsensus ska då fattas i såväl lingvistisk som sociologisk mening.

Det är också, såvitt jag förstår, i dessa riktningar - sociolingvistisk

interaktionsteori resp. socialpsykologisk socialisationsteori - som receptionestetiken får lov att utveckla sig för att kunna skapa en övergripande och användbar teori för konkretisationen och den estetiska erfarenheten. Här bara några antydningar:

Med sitt uppslag till en konsensus-teori för estetisk erfarenhet anknyter Jauss till en rad teoribildningar inom språkligt orienterad filosofi, från Wittgensteins "språkspel", teorin om "språkakter"²⁷ och "lingvistisk pragmatik"²⁸; till fransmännens utveckling av diskursbegreppet²⁹ och till Habermas' försök att förena en "universalpragmatik" med en teori för "kommunikativ kompetens"³⁰. Alla dessa är med nödvändighet intressanta för receptionestetiken, eftersom de på olika sätt försöker upphäva skillnaden mellan lingvistisk analys av språkliga regelsystem och psykologisk eller historisk analys av språklig kommunikation - på liknande sätt som man i receptionestetiken försöker dialektiskt förena strukturanalysen av litterära verk som autonoma storheter med den historiska och sociala analysen. Habermas, t.ex., försöker med termen "kommunikativ kompetens" utveckla Chomskys "språkkompetens" i uttrycklig anknytning till den anglosaxiska "språkakt-teorin". En "kommunikativ kom-

petens" kräver, menar han, en "konsensusteori för sanning", men en sådan kräver i sin tur att man skiljer på falsk och sann konsensus. I sann konsensus kan man i språklig interaktion komma fram till sanningar, eftersom en sann konsensus utesluter alla de systematiska förvrängningar av kommunikationssituationen, som är utmärkande för den falska - och vardagliga - talsituationen. "Kommunikativ kompetens" betecknar då blotta möjligheten att överhuvud taget bli förstådd - men också möjligheten av en "sann konsensus" och därmed möjligheten av en "ideal språksituation" - vilket innefattar möjligheten av en ideal samhällssituation, där varje människa kan tala fritt och bli förstådd. Föreställningen om en "kommunikativ kompetens" är således "transcendental": den anger förutsättningen för all faktisk kommunikation men antyder samtidigt de ideala möjligheter, som den faktiska kommunikationen rymmer, hur förvrängd den än må vara av yttre och inre hinder. På liknande sätt vill jag mena att receptionestetiken bör sikta till att visa på förutsättningarna för all estetisk erfarenhet som görs, men samtidigt transcendera det faktiskt givna genom att antyda dess möjligheter: att utvecklas till en ideal situation för estetisk kommunikation.

Om då interaktionsteorin leder till språkfilosofisk reflexion över den estetiska kommunikation som är möjlig, så leder ett användande av socialisationsteori snarare in i den faktiska kommunikationen som tvingar till en kvalificering av den estetiska erfarenheten i såväl psykologiska som sociala termer. Närmare bestämt så borde ett användande av socialisationsteori kunna utveckla förståelsen av litteraturens roll vid förmedling, bildande och legitimering av sociala normsystem, därmed en förståelse av litteraturens socialitet. Men det räcker då knappast, att som Jaus's främsta inspirationsgivare på området, Berger och Luckman, betrakta konsten som en "enklav",³¹ lyckligt undantagen vardagens mer eller mindre synliga anpassningsmekanismer. Snarare får man väl studera litteraturens roll som en dialektik mellan de två typer av socialiseringsprocesser, som Lefèbvre döpt till "kumulativ" resp. "icke-kumulativ"³² och där den förra står för bytesvärde, samhällelig institutionalisering och kapitalistisk rationalitet, medan den senare står för bruksvärdesorienterad, vardaglig och familjeknuten reproduktion och socialisation. Litteraturen är också i förhållande till dessa typer fundamentalt tvetydig: frigör ur vardagen med samma medel, som den anpassar

ideologiskt.

Att en hermeneutisk grundkonception kan kombineras med en socialisationsteori har också hävdats av Alfred Lorenzer i dennes försök att utveckla Gadammers föreställning om en "verkningshistoria", som oundgänglig i vår förståelse av historiska fenomen. Lorenzer visar också, tillsammans med Peter Brückner och senast Alfred Krovoza,³³ de mest avancerade försöken jag känner till att utveckla socialisationsteorin i ramen av en produktions-teori, varvid man avlägsnar sig ifrån Habermas' språkligt orienterade interaktions-filosofi. Standardinvändningen mot Habermas från marxistiskt håll brukar ju vara att han separerar "interaktion" från "arbete", uppfattar "interaktionen" som primärt språklig och därmed också utesluter en samhällsförståelse, som är materialistisk i den meningen att den utgår från produktionen.³⁴

I detta receptionestetiska sammanhang kan det vara nog att konstatera att de båda synsätten - interaktionsens och socialisationens - synes komplettera varandra. Socialisationsteorin öppnar dessutom, i den mån den närmar sig produktionsteorin, mot övergripande perspektiv. Eller kanske utopiska: för "produktion" kan här rimligen inte förstås i någon begränsat ekonomisk mening utan

måste fattas "meta-ekonomiskt".

Därmed skulle det bli en teori om det kapitalistiska produktionssättet och dess livsformer i allmänhet, men en teori som är utopisk i den meningen att den transcenderar kapitalismen för att peka på ett produktionssätt som inte syftar till varuproduktion utan till produktion av livsförhållanden. Och i den meningen socialiserar också litteraturen på "transcendent" vis: i kraft av fiktionskaraktären "producerar" den ett "liv" som frigör från vardagen, men som samtidigt bidrar till att integrera läsaren till vardagen i det samhälle där han lever. I denna integrerande mening kan litteraturen - med Althusser's term - ses som en "ideologisk statsapparat", som i sin estetiskt avgränsade sfär ställs inför den tvivelaktiga uppgiften att göra läsaren på en gång kompetent som läsare-människa och rationellt samhällsduglig som medborgare. En sådan bestämning av litteraturen som "ideologi" säger visserligen en hel del om varför socialisationsteorin blivit aktuell inom kapitalismen och inte bara för litteraturens del: klyftan mellan "människa" och "medborgare" tenderar att bli så fatal att den svårigen kan lösas av traditionellt borgerliga socialiseringsinstitutioner som familj och skola - än mindre av litteraturen. Å andra

sidan visar den socialisationsteori som vetter åt produktionsteorin på en dialektik hos socialiserande institutioner, som överskrider synen på dessa som "ideologiska statsapparater" - och som därmed tycks göra större rättvisa åt den tvetydiga litteraturen.

4. Reception och produktion

Föreställningen om "konkretisation" kan utvecklas i två varandra kompletterande riktningar: en lingvistisk och en socialisationsteoretisk. Men om detta skulle räcka för att förvandla receptionestetiken till en övergripande teori för litterär kommunikation och estetisk erfarenhet är ändå tveksamt; för en helhetsteori krävs, kan man tycka, att utgångspunkten i stället är den politiskt-ekonomiska totalitet, där receptionen och konkretisationen är underordnade delar.

Denna synpunkt drabbar receptionsestetiken på två sätt: dels som en fundamentalkritik, som kan etikettera receptionestetiken som idealistisk, eftersom den tycks bortse från att receptionen är en del i processen produktion-verk-konsumtion och att produktionen i denna process är ursprung och övergripande orsak. Och dels som en mer "intern" kritik, där man hävdar att den läsare, som

i receptionestetiken framstår som den litterära processens syfte, måste kvalificeras socialt och historiskt. Båda dessa varianter har också varit livligt företrädade i den pågående debatten. Den första ställer grundläggande hermeneutiska problem, medan den andra snarare rör receptionestetikens egen metodutveckling.

Invändningarna ligger också nära till hands, eftersom den explicita läsare, som receptionestetiken flaggar med som sitt forskningsobjekt, trots allt förblir besynnerligt anonym. I de fall där man, som Iser, Ingarden och andra, utvecklar receptionestetiken som de litterära verkens fenomenologi, blir det helt enkelt onödigt att behandla den faktiska läsningen annat än som en filosofiskt given fond för den immanenta. Men även i Jauss' fall förblir den faktiske läsaren osynlig, hur mycket Jauss än anstränger sig att beskriva konkretisationens sociala innebörd. Hans intresse ligger inte primärt i de otaliga läsningar som faktiskt är gjorda utan snarare i att systematisera konkretisationens möjliga yttringar. Jauss' svar på denna typ av invändning är också givet: i hans konception av receptionsestetiken kan "förväntningshorisonten" visserligen konstrueras som en kod, eller som "ästhetische Normen-

kanon", men denna kod kan - och bör - förklaras utifrån "die Erwartungsebenen verschiedener Gruppen, Schichten oder Klassen" och dessutom återföras på den historiska och ekonomiska situation, som betingar de intressen och behov, som blandar sig med litterära förväntningar i en "förväntningshorisont". Men hur oundgänglig en sådan sociologisk kvalificering än är så blir den ändå svaret skyldig när det gäller det problem som är receptionestetikens utgångspunkt: konkretisationens omvandling av litterär norm till social norm. Eller med Jauss' egna ord: "wie sich im Erwartungshorizont einer Lebenspraxis ästhetische Erfahrung in kommunikativen Verhaltensmuster umsetzen kann."³⁵

Om litteratursociologin i detta avseende närmast tycks komplettera receptionestetiken så är det värre med det argument, som utgår från ett politiskt-ekonomiskt totalitetsbegrepp. Där kan man stödja sig på Marx, som i *Grundrisse* utlägger tessen om enheten av produktion och konsumtion i den meningen att produktionen producerar "inte bara ett objekt för subjektet utan också ett subjekt för objektet"; dvs. att produktionen också producerar konsumtionen.³⁶ Med sådan utgångspunkt framstår receptionestetiken som idealistiskt: den tycks upplösa den vetenskapliga uppgiften att avgöra

produktionens primat och historiens sanning till det recipierande subjektets upplevelser; klassmedvetandet till estetik och individualistisk erfarenhet.

Mot detta har Jauss hävdad, att även om produktionen är övergripande, så kan konstens betydelse i helhetsprocessen endast begripas utifrån receptionen. Receptionestetik är förvisso "partiell", dvs. överordnar ett moment, som sociologiskt sett är underordnat; men denna "Partialität" motsvarar "die Partialität der Kunst im Verhältnis zur und innerhalb der allgemeinen Geschichte." Och just därigenom kan konsten bli ett medel till förståelse av den historiska och sociala praxis, där förvisso produktion och konsumtion är en dialektisk helhet.³⁷ Här finns m.a.o. en påtaglig motsättning mellan marxistisk konstsociologi och receptionestetik; men denna motsättning är ändå inte absolut i teoretisk mening, eftersom den motsvarar en realitet: konstens "relativa autonomi" i förhållande till samhälle och historia; den asymmetriska relation, som innebär att varken konstverket eller den estetiska erfarenheten kan restlöst förklaras som resultat; lika lite som de kan ses som absolut autonoma. Motsättningen mellan litteratursociologi och receptionestetik motsvarar verklighetens spänning mellan konst

och samhälle, frihet och nödvändighet.

För att tillgodose denna reella spänning också ur receptionestetiskt perspektiv - och därmed kanske rucka på den teoretiska motsättningen till litteratursociologin - så krävs en öppning åt en politiskt-ekonomisk dimension. I första hand bör denna förstås göras som en sociologisk kvalificering av den explicite läsarens klasskaraktär och historiska position. Men en sådan kvalificering bör kunna utföras i namn av en teori om litterära institutioner, som kopplar samman den faktiska läsningen och den förväntade läsningen med produktionsvillkoren.

Utifrån Wolfgang Isters ovan nämnda försök att beskriva den litterära kommunikationen i termer av interaktion har Rainer Warning rest kravet på en utveckling av receptionestetikens beskrivningar av litterär funktion till en teori för litterära institutioner.³⁸ Att han gör detta i anknytning till utvecklingen i den lingvistiska pragmatiken visar att en sådan teori skulle kunna förena de nivåer, som jag här antytt att föreställningen om konkretisationen bör utveckla: den lingvistiska med socialisationsteorin, där ju institutionsbegreppet varit flitigast förekommande; och båda med den poli-

tiskt-ekonomiska nivå, som skulle kunna samordna "institutionaliseringens" många uttrycksformer till en övergripande teori.³⁹ En sådan är dock långt mer en förhoppning än ett faktum. Men det kan kanske vara värt mödan att nu förteckna vad det är som skulle sammanfattas:

a. I det litterära verket möter vi den strukturellt betingade "horisont", som Iser beskriver i interaktionistiska termer som en "appellstruktur" och som uttrycker en förväntad läsning, eller en "implicit läsare". Eftersom denna förväntade läsning i princip är outtömlig är också den "verkan" som utgår från verket ständigt ny.

b. I verkligheten har vi en rad "explicita läsare", vars "förväntningshorisont" betingas av deras historiska och sociala situation tillika med de litterära förväntningar, som ett givet verk reser. Och hos dessa faktiska läsare pågår "receptionen".

c. "Receptionen" kommer till stånd i en "konkretisation, eller läs-akt, där respektive "förväntningshorisonter" möts i en "horisontsammansmältning". I den mån denna innebär någon "horisontförvandling" så medför den också en utveckling av estetisk erfarenhet. Denna erfarenhet, som är den för litteraturen specifika

sociala funktionen, systematiserar Jauss i termer av "normbegränsande", "normbrytande" och "normbildande" funktion. Och den "normbildande" funktionen utvecklar han i socialisationsteoretiska termer av inter-nalisering och institutionalisering.

- - -

Det behöver väl inte sägas att till varje term i detta instrumentarium kan fogas en rad teoretiska och metodiska problem. Men det behöver kanske sägas, att föreställningen om konkretisationen, sådan den utvecklats av receptionestetiken, dock försöker göra reda för litteraturens socialitet och på ett sätt, som överskrider såväl avspeglings-teorins som olika struktorteori-ers positioner. Återstår nu frågan om litteraturens "historicitet": dess historiska liv och relationen till allmänhistorien.

5. Historicitet

"Die wissenschaftlich sanktionierte Form der Literaturhistorie ist das denkbar schlechteste Medium, um der Geschichtlichkeit der Literatur ansichtig zu werden."⁴⁰ Bakom detta kärva omdöme från Jauss ligger be-drövelsen över åsynen av senare års positivistiska blockeringar för litteraturhistorieskrivningen; men också förhoppningen att denna åter-

igen, på receptionestetisk väg, ska kunna återupprätta sig och rentav bli ett mönster också för den allmänna historieforskningen. Avslutningsvis ska jag därför ta upp några punkter i Jauss' program för en ny litteraturhistorieskrivning, samt beröra några angränsande "historiefilosofiska" problem.

Litteraturens socialitet finner Jauss i konkretisationen, som är mötet mellan verk och läsare, bestämbar som en hermeneutisk process av fråga-svar. Läger man därtill synen på "horisontförvandlingen" som den kanske viktigaste ingrediensen i konkretisationens möjliga utveckling till erfarenhet och därmed kunskap, så förstår man lätt att en traditionell historieskrivning blir otillräcklig, vare sig den tar formen av stora mästa-res monografier, eventuellt radade intill varandra i kronologisk ordning, eller om den samlar ett maximalt antal "fakta" under minimalt hänsynstagande till övergripande men svårverifierbara bestämningar som "mening" eller "totalitet". Mot sådana tröstlösa additionsförfaranden, där bara namnet "historia" vittnar om ursprunget, ställer Jauss inte bara den elementära synpunkten att historien, och enkannerligen den litterära, inte har något egenliv, utan bara lever historiskt så länge den recipieras och uppfattas historiskt. Historien

måste således i någon mening angå oss för att kunna gälla som historia. Från sin hermeneutiska utgångspunkt påstår dessutom Jauss att brotten - dvs. "horisontförvandlingarna" - avgör den historiska funktionen och att historikerns uppgift måste vara att rekonstruera "förväntningshorisonter" för att därmed återge glömda, förträngda eller till klassicitet upphöjda verk deras ursprungliga emancipatoriska funktion. En ständigt pågående utveckling kan, under namn av kontinuitet och tradition, ses som historia. För Jauss tycks historien snarare vara ständig förändring; brottytorna och tidsnittet blir därmed primära vetenskapliga objekt.

Det närmaste Jauss själv kommit en tillämpning av denna tanke är i sitt förut nämnda utkast La doœur du foyer, där han gör ett "snitt" genom fransk 1850-talslyrik, vars möjliga funktioner tematiseras i socialisationsteoretiska termer och ställs i relation till en sociologiskt rekonstruerad "förväntningshorisont". Men det krävs knappast exempel för att visa att det skulle bli en litteraturhistoria som föga liknar den vi är vana vid, om man på allvar genomförde den återskapade "horisontförvandlingen" som styrande princip för framställningen.

Litteraturens historicitet har så-

ledes flera komponenter: det nya litterära verkets (eller tecknets) karaktär av "händelse" i relation till givna "förväntningshorisonter"; och denna "händelses" fortsättning i en i princip outtömlig men historiskt avgränsbar kedja av receptioner. Litteraturen blir dock "händelse" först med receptionen; och blir historisk "händelse" först med den reception som uppfattar den som "historisk". Konkretiseringen av historiska verk tjänar att på en gång ta fram deras karaktär av förångna händelser och att förnya händelse-karaktären, dvs. göra verken närvarande.

Historiskt tillämpar således receptionestetiken bara den allmänna målsättningen: att dialektiskt föräna verk och läsare, strukturanalys och reception. Och man har då givetvis udden emot såväl a-historiska djupstrukturer som inomlitterära "räckor"; liksom mot historiematerialismens postulering av en autonom och anonym historia som bestämmer det historiska medvetandet - snarare än att detta medvetande självt bestämmes vad som är historia. Och därmed ställs vi inför ett besynnerligt och svårt problem: vad (eller vem) är det egentligen som avgör den historiska karaktären hos verklighetens fakta och fenomen - är det verkligheten själv, i kraft av någon inneboende teleologi? - eller är det

historikern? - eller kan man tänka sig någon dialektisk förening också av dessa ståndpunkter?

De problem som dessa frågor drar med sig är förvisso så stora och mångförgrenade att endast någon aspekt här kan antydast. Och det som är av särskilt intresse för litteraturvetaren är att diskussionen på senare år ofta förts i termer av narratologi: alltsedan A.C. Danto undersökte den "narrativa logiken" hos de "tidshelheter" han såg som fundamentala för historien⁴¹ har man på olika sätt försökt komma åt sambandet mellan historisk framställning (som kan beskrivas narratologiskt) och historiska händelser.⁴² Redan i en sådan uppdelning ligger ett antagande om ett samband, t.ex. att den historiska "händelsen" inte kan förstås som isolerad från "framställningen" utan att "framställningens" narratologi präglar förståelsen av "händelserna". Längst i detta avseende har, såvitt jag kunnat finna, H.M. Baumgartner gått, som helt enkelt inte godtar "händelser" som grundläggande historiska fakta, utan kallar dessa "narremer" - minsta återberättande enheter - med motiveringen att "Geschichte hat keine andere Daseinsweise als die lebendige Gegenwart der erzählenden Erinnerung".⁴³

Försöken att realisera historien som

struktur med historien som upplevelse riskerar m.a.o. att hamna i pur idealism, varvid övergripande förklaringar med totalitetsanspråk visserligen inte förträngs - som med positivismen - men väl reduceras till narrativa förfaringssätt. Mot Baumgartner har också Jürgen Habermas invänt, att "Narrative nicht nur die Geschichten organisieren, die der Historiker erzählt, sondern auch die, von denen der Historiker erzählt";⁴⁴ Habermas hävdar därför skillnaden mellan vad han kallar "Geschichtsforschung" och "Geschichtsschreibung" (s 201). Om den senare kan utvecklas narratologiskt, så kan den förra utvecklas sociologiskt, till en analys av "kollektiva aktörer" och "institutionssystem", men befriar för den skull inte från den narrativa logiken:

Gewiss, Geschichte als Sozialwissenschaft führt von der ideengeschichtlich unrahmten politischen Geschichte der Haupt- und Staatsaktionen weg und zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, der auch die Kulturgeschichte integriert ist, hin - aber diese ist nach wie vor narrativ organisiert. (s 213)

Habermas' lösningsförslag pekar, om jag rätt kan följa honom, mot en "evolutionsteori", som skulle förstå de institutioner och interaktioner som en socialhistorisk forskning beskriver som "system", eller "entwicklungslogisch angeordnete Lern-

niveaus" (s 204). Eller för att använda den förut nyttjade terminologin: som en kombination av övergripande samhällsanalys med socialisationsteori, eller ännu allmännare: som en dialektisk förening av objekt och subjekt i historien.

Detta nämns för att ge perspektiv åt framställningen och för att antyda vad som ligger implicit i den receptionsestetiska historiesynen. Explicit är däremot Jauss försiktig med de stora formuleringarna. Han undviker att ta ställning till frågan om det objektivt finns en allmän historia utanför den historiska framställningen eller den historiska receptionen utan nöjer sig med att ge litteraturen och konsten en särplats i detta avseende: eftersom litteraturen "finns" först med konkretisationen så finns den historiskt först med receptionen. Därmed förhåller den sig asymmetriskt till den allmänna historien och kan inte restlöst förklaras ur denna - men inte heller utanför denna. Till följd av fiktionskaraktären sammanfaller inte litteraturen med verkligheten och historien; men förutsätter den.

I sin kritik av den traditionella historieskrivningen tar Jauss emellertid stöd i den "narratologiskt" orienterade historiefilosofin. Kritiken av den traditionalistiska kontinuitetstanken kan t.ex. formuleras

som att 'historiens kontinuitet konstitueras först av berättelsen om historien',⁴⁵ eftersom berättelsens form bedrar oss till att söka ursprung, kontinuitet, höjdpunkt och slut i det man berättar om. Och Jauss kan, genom att gå tillbaka till Droysens kritik av Rankes objektivism, visa att dylika "episka fiktioner", som kommer ur 1800-talets historism, hade sin förebild i den då uppblommande historiska romanen, snarare än i den föregivet objektiva verkligheten själv.⁴⁶

Jauss' och receptionsestetikens mål med historien är innefattat redan i utgångspunkten, dvs. konkretisationen. Liksom denna förenar verk och läsare, så syftar historieskrivningen till att förena - i hermeneutisk och dialektisk mening - objekt och subjekt, eller strukturanalys och historisk analys. Jauss stödjer sig därvid främst på Prag-strukturalisterna, som han tillskriver uppfattningen att det litterära verkets struktur är en beståndsdel i litteraturhistoriens överordnade struktur, och att denna "wiederum als einen Prozess, der aus der dynamischen Spannung zwischen Werk und Norm, zwischen der historischen Reihe der literarischen Werke und der Reihe sich wandelnder Normen oder Einstellungen des Publikums entspringt".⁴⁷

En så fattad litteraturhistoria skulle, enligt Jauss' förhoppning, inte bara återge vetenskapen dess vetenskaplighet och hermeneutiska användbarhet utan också ge litteraturhistorien en ny roll i förhållande till allmänhistorien. Att litteraturen har en "relativt autonom" eller asymmetrisk plats i historien borde betyda att den formulerar insikter av ett slag som inte utan vidare kan reduceras ens till en sociologiskt fattad historieforskning. Men till en sådan borde å andra sidan litteraturhistorien kunna bidra - snarare än att profitera av dess allmänkategorier. Detta förutsätter dock att också historieforskningen lämnar sina objektivistiska och narrativa blockeringar för att förena objekt och subjekt i historien med en strategi som man efter Habermas' förslag, enligt ovan, skulle kunna kalla "evolutionsteori". En sådan skulle inte lämna övergripande perspektiv av historiematerialistiskt slag därhän utan förena dessa med socialisationsteorin. Då skulle medvetandeformer av individuellt eller kollektivt eller institutionaliserat slag kunna uppfattas som väsentliga "fakta" i historien. Och just medvetandeformer av olika slag är ju litteraturens tematiska livsrum: litteratur sysslar inte primärt med verkligheten utan med föreställningar om

verkligheten. Kanske är litteraturen och konsten, åter som en följd av den "relativa autonomi", rentav den plats där föreställningar och medvetandeformer tillfälligt upphäver sin ideologiska karaktär för att i stället fungera "fritt" och därmed potentiellt frigörande. Om så är har litteraturen och litteraturhistorien något att bidra med; för även om människans frihet har haft knappt om utrymme i historien, så kan det inte förnekas att föreställningen om frihet har haft - och måste fortsätta att ha - en avgörande plats.

Noter

- 1 H.R. Jauss: "Der Leser als Instanz einer neuen Geschichte der Literatur." *Poetica* 1975, s 325-344.
- 2 Först utgiven 1967. I reviderat skick i H.R. Jauss: *Literaturgeschichte als Provokation*, 1970.
- 3 Någon egentlig introduktion till detta område finns veterligt inte på svenska. Jag anbefaller dock avsnittet "'Reception' och 'konkretisation' som litteraturhistoriska kategorier" i Kurt Aspelins *Textens dimensioner*, 1975, s 237-248; där skisseras väsentliga delar av receptionsetetikens problematik.
- 4 H.R. Jauss: "Der Leser..." a.a. s 329.
- 5 Heinz Hillman har redovisat en läsarundersökning där han låter olika läsare konfronteras med några oväntade rader i en Brecht-text; under rubriken "Rezeption - empirisch". I W. Müller-Seidel

(utg.): Historizität in Sprach- und Literaturwissenschaft, 1974.

- 6 Tanken och termen närmast från H.G. Gadamers Wahrheit und Methode, 1960 m.fl. uppl.
- 7 Om man nu inte - välvilligt - skulle ta Erland Lagerroths Romanen i din hand (197) som ett sådant försök; han använder åtminstone flitigt begreppet "process". I sitt svar på min (+ Birgitta Holms och Ola Holmgrens) artikel om bl.a. denna bok hävdar han att "process" är en "tolkningsmodell", som förenar "textens immanenta struktur och dess funktion" och därmed skulle onödiggöra en "osmidig" strukturanalys. (TFL 76:4 resp. 77:1, s 96). Den slående frånvaron i hans bok av all strukturalistisk textanalys sägs bero på att han - avundsvärt nog - menar sig ha löst både strukturalismens och hermeneutikens problem med sin "process"-modell.

Med vår artikel avsåg vi att visa att Lagerroths anspråk - som i hans svar närmar sig en komisk nivå - står i omvänd relation till lösligheten i hans terminologi. Vi ville visa på Lagerroths inkompetens som a. introduktör av hermeneutiken; b. introduktör av romantecin; c. romananalytiker. Hans svar på vår artikel intygar denna inkompetens med pinsam emfas. Svaret är dock så perverterat av insinuationer, politiska skamgrepp och privata rancuner att det inte låter sig behandlas sakligt, varför vi låter det ligga. I detta sammanhang vill jag dock passa på att påpeka att hans "process"-modell inte löser några problem alls, men väl försöker sudda ut all problematik. Det är alldeles riktigt att Ricoeur, som Lagerroth här åberopar sig på, menar att strukturalismen inte är tillräcklig utan måste fullbordas med hermeneutik: textens tolkning av sig själv med textens tolkning av oss. Men det

betyder inte att man kan hoppa över strukturanalysen. Den är, som Ricoeur ideligen påpekar, "ett nödvändigt stadium mellan en naiv tolkning och en kritisk tolkning" (Filosofiens kilder, 1973, s 169). "Distansen" mellan objekt och subjekt är för Ricoeur själva orsaken till all hermeneutik (jfr not 10) och den distansen kan man lika litet hoppa över som man kan sätta parentes kring verkligheten och historien. "Wo Es war, soll Ich werde" - Freuds likartade paroll för sin tolkningslära - skulle väl Lagerroth fatta som att "Es" är "onödig" för människan, att en analys av "Es" är "osmidig" för psykologin och kan ersättas av förhoppningsfulla "modeller" som "process" eller "intuition" - termer som förblir metaforiska hos Lagerroth, eftersom han inte förmår inse den fundamentala klyftan mellan verk och läsare, mellan struktur och tillägnelse eller mellan det som i denna framställning kommer att kallas implicit och explicit läsare. Kanske skulle Lagerroth mena att han "förenar" dessa två sista redan med titeln på sin bok; men inran man "förenar" måste man dock veta vad det är som ska "förenas"; innan man "löser" problem måste problemen erkännas - annars stannar "föreningen" vid blotta metaforiken, "lösningen" vid blotta förhoppningen, textläsningen vid parafrasen och hermeneutiken vid ett välment, men aningslöst svammel.

- 8 En rad av de centrala texterna i denna tradition har samlats av Rainer Warning i antologin Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis (1975). Andra samlingvolymer, som orienterar om bredden och vitaliteten hos denna forskningsinriktning är P.U. Hohendahl (utg.): Sozialgeschichte und Wirkungsästhetik (1974), samt det östtyska svaret på den västligt-"borgerliga" receptions-

- estetiken: Manfred Naumann, m.fl. (utg.): Gesellschaft, Literatur, Lesen (1973).
- 9 Jfr Roman Ingarden: Das literarische Kunstwerk (1931 m.fl. uppl.; på sv. 1976); Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks (1968). Jfr också den korta genomgången av Ingarden i K. Aspelin: Textens dimensioner, 1975, s 240.
  - 10 Enligt Paul Ricoeurs term för den hermeneutiska grundproblematiken. Se t.ex. uppsatsen "The hermeneutical function of distanciation." i Philosophy Today, 1973, s 129-141; denna uppsats kommer på svenska i höst i en antologi med hermeneutiska texter. Jfr även not 7.
  - 11 Rainer Warning: "Rezeptionsästhetik als literaturwissenschaftliche Pragmatik." i Warning, a.a. s 25.
  - 12 H.R. Jauss: "Der Leser..." a.a. s 340 ff.
  - 13 Ib. s 341. Jfr också försöken att bestämma litterär autonomi som en borgerlig kategori i Peter Bürger: Theorie der Avantgarde, 1974.
  - 14 H.R. Jauss: "Der Leser..." a.a. s 339 f.
  - 15 W.C. Booth: The Rhetoric of Fiction, 1961, s 157.
  - 16 W. Iser: Der implizite Leser, 1972, s 8.
  - 17 W. Iser: "Der Appellstruktur der Texte." i Warning, a.a.; här diskuteras textens "Leerstellen".
  - 18 Jag har bara haft tillgång till det utdrag ur boken som finns i Warning, a.a., under rubriken "Die Wirklichkeit der Fiktion"; detta arbete citeras i fortsättningen med sidhänvisning i texten. Der Akt des Lesens utkom 1976.
  - 19 Jfr not 27.
  - 20 H.R. Jauss: "Literaturgeschichte als Provokation..." a.a. s 206.
  - 21 Jauss' diskussion av Gadamer finns i "Literaturgeschichte als Provokation", a.a. s 186 ff.
  - 22 H.J. Neuschäfer: "Mit Rücksicht auf das Publikum. Probleme der Kommunikation und Herstellung von Konsensus in der Unterhaltungsliteratur, dargestellt am Beispiel der Kameliendame." Poetica 1971, s 478-514, här s 487.
  - 23 Ib. s 498.
  - 24 H.R. Jauss: "Negativität und Identifikation. Versuch zur Theorie der ästhetischen Erfahrung." i H. Weinrich (utg.): Positionen der Negativität. Poetik und Hermeneutik VI, 1975.
  - 25 H.R. Jauss: "La docteur du foyer. Lyrik des Jahres 1857 als Muster der Vermittlung sozialer Normen." i R. Warning, a.a.
  - 26 Jag avser att under året publicera en särskild studie av Negativität und Identifikation i en jämförelse med Adornos "negative" estetik, varför jag här nämner mig med att anknyta till huvudlinjen i framställningen.
  - 27 Wittgensteins "språk-spel" introduceras i Philosophical Investigations (1953). "Speech-act-teorin har formulerats av J.L. Austin: How to do things with Words (1962) och J.R. Searle: Speech Acts (1969). Som Kurt Aspelin påpekar (Textens dimensioner, 1975, s 120 f) formulerade Bachtin, alias Medvedev, redan kring 1930 en kritik av den saussurska lingvistik utifrån en tolkning av språket som "talhändelse".
  - 28 T.ex.: Charles Morris: Writings on the General Theory of Signs (1971); D. Wunderlich (utg.): Lingvistische Pragmatik (1972).
  - 29 Ricoeur bygger sin flitiga an-

- vändning av diskurs-begreppet på E. Benveniste: Problèmes de linguistique générale, I-II, 1966, 1974, särskilt I, s 241 ff.
- 30 Habermas' uppslag finns företrädesvis i följande verk: "Die Universalitätsanspruch der Hermeneutik" (i Theorie-Diskussion: Hermeneutik und Ideologiekritik, 1971); "Wahrheitstheorien" (i Wirklichkeit und Reflexion, 1973); "Was heisst Universalpragmatik?" (i K-O. Apel, utg.: Sprachgrammatik und Philosophie, 1976); "Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz" (i Habermas/Luhmann: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie, 1971). Det är det sistnämnda verket som refereras här.
- 31 P.L. Berger & Th. Luckmann: The Social Construction of Reality, 1966.
- 32 H. Lefebvre: Critique de la vie quotidienne, 1947.
- 33 Alfred Lorenzer: Zur Begründung einer materialistischen Sozialisationstheorie, 1973 (på sv. 1976); P. Brückner: Zur Sozialpsychologie des Kapitalismus (1972); A. Krovoza: Produktion und Sozialisation (1976). Av intresse för litteraturvetaren är också den antologi, som Brückner gett ut under rubriken Das Unvermögen der Realität (1975) och som innehåller flera uppsatser på temat fantasin som "produktivkraft".
- 34 Denna invändning grundar åtminstone den seriösa kritiken av Habermas, alltså H-J. Krahls "Produktion und Klassenkampf" (i Krahls: Konstitution und Klassenkampf, 1971). Till seriös kritik vet jag inte om jag ska räkna Bo Svenssons invändningar mot min (+ Birgitta Holms och Ola Holmgrens) hermeneutikartikel (TFL 76:4 resp. 77:1). Svensson hakar upp sig redan på vår förhoppning om en "kritisk" hermeneutik och tycks tro att vi därmed fjärrar oss från Marx för att kasta oss i armarna på den revisionistiska Frankfurtskolan och enkannerligen Habermas. (Har Svensson läst underrubriken till Kapitalet?) Svensson stödjer sig på Göran Therborn, som 1969 dömde ut Habermas i kraftfulla ordalag för att i stället bereda vägen för den strukturalistiska - men föga hermeneutiska - Althusser-marxismen.
- Jag kan inte här ta ställning till hela denna debatt. Låt mig bara försäkra att jag inte sväljer allt vad "Frankfurtskolan" åstadkommit, inte ens vad Habermas säger. Däremot ser jag mig inte förhindrad att läsa hans verk; för även om de inte är marxistiska i någon traditionell mening, så behandlar de faktiska problem som också marxister måste ta ställning till. Detta gäller hans språkfilosofiska interaktionsteori (se not 30), hans konkreta samhällsanalys i t.ex. Legitimationsprobleme der Spätkapitalismus (1973) och hans försök att kombinera historiematerialism med systemteori (Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, 1976). De problem som formuleras där kan man inte lösa genom att inte låtsas om dem. Jag vill därför uppmana svenska kritiker att börja med att läsa Habermas; detta gäller även Göran Therborn, som inte ens till den reviderade utgåvan av förut nämnda artiklar (Frankfurtskolan, 1976) tycks ha gjort sig besväret att läsa och analysera Habermas' senare verk innan han kommer med sina omdömen, som av detta skäl smakar betänkligt av blockerad partidogmatism.
- 35 H.R. Jauss: "Racines und Goethes Iphigenie. Mit einem Nachwort über die Partialität der Rezeptionsästhetischen Methode". I R. Warning, a.a. s 352-400, här s 392 f.

- 36 K. Marx: Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin. Sv. urval o. övers. 1971, s 22. Denna invändning mot Jauss finns mest artikulerad hos B.J. Warneken: "Zu Hans Robert Jauss' Programm einer Rezeptionsästhetik", i P.U. Hohendahl, a.a. s 290-297. Även Kurt Aspelin utgår, i sitt omnämnande av Jauss, från ett sådant synsätt och påstår att Jauss "bryter sönder kommunikationssituationens samhöriga moment och absolutifierar mottagarsituationen" (Textens dimensioner, 1975, s 243).
- 37 H.R. Jauss: "Racines und Goethes Iphigenie", a.a. s 385 f.
- 38 R. Warning: "Rezeptionsästhetik als literaturwissenschaftliche Pragmatik", i Warning, a.a., här s 39.
- 39 P.E. Sørensen har i Elementaer litteratursociologie (1973; urval på sv. i Melberg, red.: Den litterära institutionen, 1975) ambitionen att upprätta en teori för litterära institutioner som underordnade kapitalets allmänna rörelselagar, dock underordnade i "relativ autonomi", eftersom litteraturen beskrivs som "kapitalextern". I den mångfaldiga kritik som hans teori har mött - mest grundlig kanske i Peter Madsens version, se Häften för kritiska studier 1977:1 - är en huvudsynpunkt att Sørensens bestämningar är allmänna intill det intetsägande och därför kräver en socialhistorisk kvalificering. Utifrån ovanstående resonemang vill jag precisera: en lingvistisk och en socialisationsteoretisk kvalificering - som dock inte står i motsats till en politisk-ekonomisk totalitets-bestämning.
- 40 H.R. Jauss: "Geschichte der Kunst und Historie". I Jauss: "Literaturgeschichte als Provokation", a.a. s 208-251, här s 216. Det är denna uppsats, som f.ö. kommer på svenska i höst i under not 10 nämnda antologi, som är huvudunderlag för detta avsnitt.
- 41 A.C. Danto: Analytical Philosophy of History, 1965.
- 42 Några samlingsvolymerna kring denna problematik: Müller-Seidels under not 5 nämnda volym tar särskilt upp receptionestetiska frågor. R. Kosellek & W.D. Stempel (utg.): "Geschichte - Ereignis und Erzählung (Poetik und Hermeneutik V, 1973) har flera bidrag som anknyter till litteraturhistorieskrivning.
- 43 H.M. Baumgartner: "Thesen zur Grundlegung einer Transcendentalen Historik". I Baumgartner & Rüsen: Geschichte und Theorie, 1976, s 295 o. 282. Jfr också Baumgartners Zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft (1972).
- 44 J. Habermas: "Geschichte und Evolution." I Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, 1976, s 200-260, här s 251 f, not). Citeras i fortsättningen med sidhänvisning i texten. Till förhållandet mellan historia och socialhistoria, se också samlingsvolymerna P. Ludz (utg.): Soziologie und Sozialgeschichte (1972) och H.U. Wehler (utg.): Geschichte und Soziologie (1972).
- 45 Formuleringen från Habermas, ib. s 206.
- 46 H.R. Jauss: "Geschichte der Kunst und Historie", a.a. s 220 ff.
- 47 H.R. Jauss: ib. s 247. Jauss stöder sig främst på Karel Kosík: Die Dialektik des Konkreten, ty. övers. 1967. Det för detta ändamål centrala avsnittet "Historismus und Historizismus" finns tyvärr inte med i det avsnitt ur boken som finns på svenska i K. Aspelin (red.): Marxistiska litteraturanalyser (1970). Vidare

på Felix Vodička, som i vissa delar finns behandlad av K. Aspelin i Textens dimensioner (1975, s 241-244). Delar av Vodičkas bok finns i R. Warning, a.a.; hela boken finns dessutom numera på tyska: Die Struktur der Entwicklung (1976). Bakom Jauss' resonemang skyntar också Walter Benjamins historiefilosofiska teser, där i synnerhet det berömda "tigersprånget" in i his-

torien väl motsvarar både den jausska hermeneutikens "fråga" till historien och rekonstruktionen av "förväntningshorisonter". Benjamin figurerar också i en med Jauss samtida och på många sätt jämförbar östtysk text: R. Weimann: "Gegenwart und Vergangenheit in der Literaturgeschichte". I Literaturgeschichte und Mythologie (1972); även i P.U. Hohendahl, a.a.

Arne Melberg, fyrtiofyra år senare

BIOGRAFISKA NOTISER VID LÄSNINGEN AV MIN ARTIKEL FRÅN *TfL* 1977: "HERMENEUTISKA PROBLEM I RECEPTIONSESTETIKEN"

Att läsa sådant jag skrev på 1970-talet är en arkeologisk och självbiografisk övning och prövning: det kräver att jag förflyttar mig till en sen länge förgången tid och situation, ja till en känsla och en subjektivitet som undergått stora förändringar. 1977 var jag en ung man i karriären: efter disputation i Stockholm 1973 hade jag fått ett temporärt jobb som forskarassistent och det förpliktade mig inte till mycket annat än att läsa och skriva – vilket i och för sig är precis det jag gör också idag, som emeriterad professor. Jag läste gärna i grupp på den tiden: jag deltog i läsgrupper inom ramen för Nordiska sommaruniversitetet och i minst en grupp på universitetet – gränserna var flytande, ofta var det samma personer i båda sammanhangen. På universitetet läste vi hermeneutik: tog oss igenom Gadamers *Wahrheit und Methode* sida för sida. Kärntruppen bestod av Horace Engdahl, Ola Holmgren, Roland Lysell, Anders Olsson och så jag, som skilde ut mig lite grann: dels för att jag var några år äldre och disputerad, dels för att jag ivrade för att vi skulle göra oss synliga, bli publicerade. Jag hade något slags förlagskontakt och 1977 kunde vi åstadkomma antologin *Hermeneutik* med originalbidrag av Atle Kittang, som jag hade träffat på ett hermeneutikseminarium i Norge, ett seminarium som för övrigt gästades av just Hans-Georg Gadamer. Därutöver översättningar av Martin Heidegger, Gadamer, Paul Ricœur, J-P Richard, Rüdiger Bubner och så Hans Robert Jauss.

Vi ansåg förstås att vi hade åstadkommit något banbrytande radikalt i och med denna antologi. Hermeneutik! Med den som vapen skulle tillvaron förklaras och litteraturvetenskapen revolutioneras – jag tror att båda dessa storslagna mål egentligen var ett och samma. För min egen del fastnade jag särskilt för Jauss och "receptionsestetiken"; jag hade fått för mig att den varianten var på något sätt mer radikal och mindre idealistisk än andra versioner av hermeneutik och under denna epok ville jag gärna uppfatta mig själv som radikal och absolut inte som idealist. Jag etablerade kontakt med Jauss och fick över honom till Stockholm för några föreläsningar. Som tack blev

både Horace och jag nerbjudna till hans lärosäte i Konstanz och därefter till en större kongress i Innsbruck, där vi fick fungera som ett slags neutral buffert i ett intrikat spel mellan västtyska och östtyska representanter för receptionestetiken.

Detta var fortfarande 1970-tal; på 1980-talet upplevde jag inte längre receptionestetiken som lika intressant. Jag var på väg till Norge och nya så kallade utmaningar, träffade någon gång Jauss igen i Oslo men inte förrän vid hans död 1997 blev jag påmind om honom – nu med lite information om hans ungdomshistoria som SS-officer. Jag tror att jag reagerade med försiktig förundran – hade svårt att förknippa den urbane och franskorienterade mannen med nazismen och kriget – men glömde snart bort honom igen; receptionestetiken hade försvunnit ur den litteraturvetenskapliga horisonten.

När jag nu läser igenom min gamla artikel är det åtminstone tre komponenter som slår mig: För det första just detta att receptionestetiken 1977 kunde dyka upp som litteraturvetenskaplig frälsningslära men lika snabbt försvinna. För det andra att jag var ordentligt inläst – och jag tror inte att jag bluffade utan jag hade nog gjort ett aktningvärt försök att sätta mig in i relevanta sammanhang. För det tredje min arrogans: Inte bara att jag lanserade receptionestetiken just som frälsningslära men också att jag gjorde det på bekostnad av inbillade fiender. Jag rentav stoltserade med mina förklenande omdömen om främst Erland Lagerroth, något som idag gör mig generad.

Så: vad hände med mig och hermeneutiken och receptionestetiken?

För att kunna säga något om detta måste jag skissera ett slags ämneshistorisk självbiografi: den går från det uppkäftigt ”radikala” 70-talet vidare till den närmast antihermeneutiska dekonstruktionen 10–15 år senare – jag hade då flyttat till Oslo och hade fått goda möjligheter att utveckla det jag hade lust att utveckla och det som efterfrågades. Och runt 1990 var det ”teori” som efterfrågades, gärna med dekonstruktiv accent. Jag hade blivit professor i det som i Norge kallas ”allmenn litteraturvitenskap” vilket just betydde en inriktning på litteraturteori och världslitteratur. Jag var dessutom ansvarig för forskarutbildningen under en längre period och i den miljön kunde vi ohämmat ägna oss åt just ”teori”. Tio år senare, runt 2000, var det åter dags för en omprövning: nu blåste det anti-teoretiskt och historiserande. Nästa station tror jag kan lokaliseras till runt 2010: jag hade då emeriterats och tyckte mig ha tid och lust till historisk fördjupning. Man kan nog säga att jag därmed återknöt till det som jag ville göra redan på 70-talet och som jag trodde att receptionestetiken skulle bereda vägen för: historieberättelse grundad på textanalys.

1990: runt detta år rådde som sagt hausse för ”teori”, och det som främst gällde som teori var den dekonstruktion som formulerades av Jacques Derrida och i viss mån Paul de Man med många efterföljare. Derrida och senare också de Man hade tidigare presenterats i tidskriften *Kris*, där jag var med på ett hörn. Derrida var sen länge känd i Danmark men knappt alls i Norge, där jag kunde stoltsera som introduktör. Jauss och receptionestetiken uppfattades inte längre som aktuella men Gadamer var inte helt borta: den gamle – Gadamer var född 1900 och fortfarande högst aktiv – fördjupade sig i fransk teori och gjorde aktningvärda försök att integrera den med sin egen tolkningslära. Fransmännen, med Derrida i spetsen, var inte intresserade. Man kan undra varför – med tanke på att Derrida hade mycket av sin filosofiska bakgrund gemensam

med Gadamer. Båda hade en viktig utgångspunkt i Husserls fenomenologi och därtill kom Heideggers mäktiga inflytande. Gadamer var ju ett slags elev – man kan rentav läsa Gadamers hermeneutik som ett stort försök att domesticera Heidegger, skära ner på hans väldiga anspråk och göra honom användbar i ett urbant samtal. Och Derridas dekonstruktion är likaså ett försök att vända Heideggers krav på ”destruktion” till något positivt. Man kanske kan säga att Gadamer tar sats i Heideggers inledning till § 34 i *Sein und Zeit*, där det heter att ”Befindlichkeit” och ”Verstehen”, befintlighet och förstående, är ”fundamentala existentialer” och att ”förståndet” möjliggör ”utläggning, det vill säga tillägnelse av det förstådda”.¹ Samtliga substantiv i citatet (utom möjligen ”existential”) skulle bli viktiga i Gadamers hermeneutik. Medan Derrida snarare utgår från kritiken av ”metafysiken” som han vänder i språkfilosofisk riktning.

Runt 1990 var det Derrida som slog an och han uppfattades av mig, och säkert de flesta andra, som en kritisk filosof med litteraturanalytisk relevans. Också hermeneutiken måste förstås utsättas för hans dekonstruktion: bar inte också den på metafysiskt slag? Jag försökte bidra till denna verksamhet med en bok om ”mimesis” som ett slags litterär praxis från Platon och framåt – när den 1995 kom på engelska krävde förlaget att det skulle stå ”teori” i titeln så den fick heta *Theories of Mimesis*. Vid det laget hade emellertid vurmen för ”teori” ebbat ut och både jag och många andra började se oss om efter alternativ. Ett lokalt skäl till detta tror jag handlade om miljö: min 70-talsverksamhet hade bedrivits i slutna sällskap som enbart bestod av gossar som gärna ville imponera på varandra. Nu, på 90-talet, stod jag mitt uppe i en vital och expansiv miljö och mina många stipendiater (norska för doktorander) var till stor del kvinnor. Det rädde mångfald. Jag träffade Derrida en del och upplevde honom som en särdeles öppen och uppmuntrande person. 1993 bevistade jag ett möte i Paris mellan Gadamer och Derrida – ja hela det franska garnityret av filosofer var där men det var främst Derrida som utvecklade kritiken mot hermeneutiken – medan den 93-årige Gadamer försvarade sig med patos och elegans. Brytpunkten hette ”den andre”: Derrida (som nu var under inflytande av vännen Lévinas) hävdade att hermeneutiken inte ville uppfatta den andre som den andre; Gadamer svarade att ”den andre” och det andra var själva utgångspunkten.

Jag började misstänka att det var en metafor som var i vägen för samförstånd: *Horizontverschmelzung*. ”Snarare sker förståelse alltid som en sammansmältning av förrent avskilda horisonter” slår Gadamer fast i *Wahrheit und Methode* med kursiverat eftertryck.² Man kanske kan säga att Gadamers metafor är själva utgångspunkten för det han kallar *Wirkungsgeschichte*, som i sin tur var utgångspunkt för receptionsetetiken – Jauss övertog också begreppen *Horizontverschmelzung* och *Wirkungsgeschichte*. Men en sådan ”sammansmältning” – som en metafor för förståelsens historiska villkor – lät sig inte utan vidare förenas med Derridas fascination av åtskillnad, av *différance* och *Differance*.

Jag måste ha tagit intryck av Gadamer för några år senare översatte jag ett urval ur *Wahrheit und Methode*, samtidigt som jag fördjupade mig i de två poeter som var Gadamers favoriter: Hölderlin och Rilke. Det jag fick skrivet om dessa var, tror jag man kan säga, ett försök att kombinera den dekonstruktiva och den hermeneutiska ansatsen: jag försökte få min ”horisont” att gå upp i poeternas samtidigt som jag uppmärksammade språkliga finurligheter och besvärligheter, sådant som Gadamer i en

lång not vidgår som ett tankekor för förståelsen och "horisontsammansmältningen": "den förstådda eller krypterade texten".³ I dekonstruktiv anda tänkte jag mig att litterära texter utmärktes av just sådana knepigheter, som jag sökte upp och kallade för "aporier". Det pågick emellertid en omorientering som jag några år senare sammanfattade i en liten bok med titeln *Mitt i litteraturen* (2002), där jag var försiktigt kritisk mot den "dömande" position som jag fick för mig hade utvecklats under teori-boomen och istället pläderade för en "lyssnande" hållning. Aporierna var inte längre lika lockande.

Nu var det varken Derrida eller Gadamer som rörde väg. Ska jag leta fram en förebild så var det snarare Jean Starobinski. Första gången jag träffade honom var faktiskt på en middag hemma hos Jauss i Konstanz på slutet av 70-talet men jag läste honom långt senare och träffade honom en del på 90-talet. Han imponerade på mig med ett annat slags ansats, en litteraturanalys som inkluderade moment från både hermeneutik och historik i en alldeles egen form. Med en intetsägande term brukade man kalla hans verksamhet för "tematisk kritik"; det var en metod som utmärktes av att inte vara en metod utan snarare en attityd, en öppen och pragmatisk hållning. Öppenheten inkluderade också annan litteratur än den som hade promoverats som den verkliga litteraturen under modernismen – och som både Derrida och Gadamer höll sig till i sina litterära analyser. Starobinskis sätt att läsa Montaigne och Rousseau fann jag inspirerande och jag åstadkom nu monografier om Montaigne och Nietzsche samt böcker om reselitteratur och självframställande litteratur. Det var på många sätt en nyorientering men jag tror ändå inte att jag helt hade övergett vare sig hermeneutiken eller den textanalytiskt orienterade dekonstruktionen, kanske inte ens receptionsestetiken: särskilt monografin om Nietzsche innehåller en hel del receptionsgods eftersom det inte går att bortse från den särdeles blandade receptionshistorien när man läser Nietzsche.

Det finns, som jag nu började se saken, inga hermeneutiska skäl till att begränsa litteraturanalys och läsning till den litteratur som avgränsats som högvärdig och egentlig litteratur under högmodernismen. Hermeneutiken har universella anspråk: tolkning är ett sätt att vara i världen, ungefär som dekonstruktionen är ett sätt att vara i språket. Säkert var det också andra intryck som gjorde att jag nu orienterade mig mot andra typer av text än de som gällde som högvärdigt litterära: med nyhistorismen breddades textbegreppet samtidigt som det historiserades – och jag började se den litteratur som vi sysslade med i litteraturvetenskapen som just historiskt bestämd, därmed i behov av historisk perspektivering. Pensum behövde revideras! Så jag sökte mig bort från en snävt definierad litteratur och gjorde mina strövtåg på det stora fält som jag helt enkelt döpte till prosa.

Runt 2010 blev jag emeriterad och flyttade samtidigt tillbaka till Sverige: till den värmländska landsbygden på pendelavstånd till Oslo. Det betydde återigen en ny miljö för min verksamhet. 70-talets grabbiga Stockholmsmiljö var långt avlägsen och den mångfaldiga, särdeles vitala men också ansvarstunga Oslo-miljön fick ge plats för något som kanske kan påminna om Montaignes berömda torn: ensam bland böckerna. Ett slags ensamhet också i den meningen att jag inte längre sökte inspiration bland litteraturens aktuella teoretiker. När jag idag kastar en blick på sådant som skrivs under rubriken litteraturvetenskap kan jag inte neka till att jag känner främlingskap. Kanske betyder det att min aktuella verksamhet har blivit hopplöst förlegad, kanske betyder

det att jag lättare förmår att hålla rak kurs; i alla händelser betyder det att jag inte längre är representativ för någon eller något annat än mig själv. Jag har använt min privilegierade utsiktspunkt till att spana vidare i prosans värld: det blev till antologin *Essä* (2012) och uppslagsverket *Att läsa prosa* (2020). Men jag har också skrivit monografier över Olof Lagercrantz (*Läsaren Lagercrantz* 2017) och Göran Sonnevi (*Inte en punkt* 2018); och jag har fortsatt med – eller kanske återvänt till – lyriken i en volym som kommer ut i år: *Lyrikens historia*. Jag inbillar mig att dessa titlar på lite olika sätt demonstrerar just det som var och är hermeneutikens kärna: en kombination av tolkning och historik och läsning med en brett uppfattad litterär text i centrum. Därtill kommer att jag har åstadkommit några översättningar av 1600-talstexter (Madame de Sévigné, Robert Burton, Thomas Browne) och påminner om att Gadamer hävdade översättningens betydelse som hermeneutisk aktivitet: "Lesen ist wie Übersetzen" heter också en av hans viktigare uppsatser.

Och receptionsetetiken? Tja, med lite god vilja kan man kanske se spår därav både i essä-antologin och lyrikhistorien och framför allt i Lagercrantz-monografen. Men viktigare är ändå den historiska orientering som var receptionsetetikens utgångspunkt, nämligen det som Gadamer kallade *Wirkungsgeschichte*. Mina tre inspiratörer – Derida, Gadamer, Starobinski – hade en historisk orientering gemensam, åtminstone som jag läser dem. Kanske också en annan viktig egenskap, som jag tyvärr måste säga är frånvarande i min 70-talsuppsats om receptionsetetiken, nämligen det som Gadamer med hänvisning till Aristoteles hyllar som *phronesis*: det praktiska förnuftet.

En av Gadamers forna elever, Gerhard Kurz, gav häromåret ut *Hermeneutische Künste. Die Praxis der Interpretation*. Ett kapitel har rubriken: "Die Seele aller hermeneutischen Regeln: Billigkeit", "Billighet".⁴ Termen syftar inte på någon prissättning utan har en gammaldags betydelse som – enligt SAOB – består "i överensstämmelse med" eller "i enlighet med en sund o. naturlig uppfattning af hvad som (i ett visst fall) måste anses rätt / riktigt / tillräckligt / öfverhufvud taget på sin plats". Det som är "rätt och billigt" kan avvika från lagens bokstav eller teorins diktat. Det som är "billigt" är situationsbestämt och det går inte att upphöja till "regel" men är i gengäld – som också Kurz rubrik säger – alla reglers "själ" och innebörd. "Rätt och billigt" förefaller mig som en adekvat översättning av det aristoteliska *phronesis* och sådan "billighet" är, inbillar jag mig, det som kännetecknar min aktuella position – ensam bland böckerna i tornet – och praxis som litteraturskribent. Och skulle jag sammanfatta min utveckling som texttolkande hermeneutiker så börjar den med en historisk orientering inklusive en flirt med receptionsetetiken. Den fortsatte dekonstruktivt – där försökte jag mig på en kort period som teoretiker, vilket betydde att jag prövade en dömande position utifrån teorins "regler". Men hermeneutiken var aldrig långt borta och den hermeneutiska impulsen tog snart överhand och kombinerades med tematisk inspiration och historisk orientering. Kanske utmärks min kurs av att pragmatiken – och därmed det praktiska förnuftet – alltid har varit viktigare än regler och teori. På 70-talet nöjde jag mig inte med att sitta i grupp och läsa hermeneutiska texter: jag ville se resultat! Och jag har alltsen dess haft alltför bråttom med att publicera, gå vidare, göra nytt. Samtidigt tror jag att pragmatiken haft det goda med sig att jag har kunnat lämna de teoretiska anspråken därhän och kunnat hålla mig till och nöja mig med det som är rätt och billigt.

Noter

- 1 Martin Heidegger, *Vara och tid*, Jim Jakobsson övers. (Göteborg: Daidalos 1992).
- 2 Hans-Georg Gadamer, *Gesammelte Werke*, Bd 1. *Hermeneutik*, 1. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 6:e reviderade utg. (Tübingen: Mohr 1990), 311. Min översättning i Hans-Georg Gadamer, *Sanning och metod i urval* (Göteborg: Daidalos 1997), 154.
- 3 Gadamer, *Wahrheit und Methode*, 300; Min översättning i Gadamer, *Sanning och metod. I urval*, 141.
- 4 Gerhard Kurz, *Hermeneutische Künste. Die Praxis der Interpretation* (Stuttgart: Metzler, 2018), 210ff.